

Dîvânü Lügâti't-Türk'te Geçen Mimarlıkla İlgili Adlar*

Talip YILDIRIM**

Özet

Türkçenin gelişim alanlarındaki dil incelemelerinde söz varlığı üzerinde yapılan çalışmalar önemli bir yere sahiptir. Türk Dilinin tarihsel süreci içerisinde Karahanlı Türkçesi dönemi önemli bir yeri vardır. Karahanlı Türkçesi döneminde Türk Dili'ne kaynaklık eden eserler meydana getirilmiştir. Bu eserlerden biri de Dîvânü Lûgati't-Türk'tür. Eser, dönemin kültür, dil, coğrafya ve tarih bilgilerini içeren önemli bir kaynaktır. Eser, zengin bir dil malzemesine sahiptir. Çalışmamızda, eserde geçen mimarlıkla ilgili adlar etimolojik olarak inceleyip, kullanımlarını ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Divanü Lügati't-Türk, Mimarlık, Ad, Etimoloji.

Names In Dîvânü Lügâti't Türk Which Are Related To Architecture

Abstract:

Research on vocabulary, vocabulary building and vocabulary acquisition has an important place in historical and contemporary linguistic studies on Turkish language. Turkish language used in Karahani period has an important place in the historical development of Turkish language. There are many written and oral sources remaining from the Karahani period that

* Bu makale 13-15 Ekim 2011 tarihleri arasında gerçekleşen II. Uşak Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

are providing data and information about Turkish language. One of those sources is *Dîvânü Lûgati't-Türk*. It is a very significant source that comprises of cultural, linguistic, geographic and historical information about Karahani period. In order to determine how they were perceived, understand and used in the given period of time, this study etymologically examines the names of architectural works and monuments of Karahanids mentioned in *Dîvânü Lûgati't-Türk*.

Key Words: Karahani Turkish, *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Architecture, Name, Etymology

Dîvânü Lugâti't-Türk, Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlüktür. Eserin giriş kısmında Türk leksikografyası ve diyalektolojisinin prensipleri, Türk gramerinin yapısı, diyalekt gruplarının coğrafik konumları hakkında bazı açıklamalar yapılmış, bu açıklamalardan sonra bir dünya haritası konmuştur.

Dîvânü Lugâti't-Türk'ün büyük bir kısmı ise sözlükten oluşmaktadır. *Kaşgarlı* bütün Türk boylarından büyük bir özenle topladığı leksik malzemeyi bir düzen içinde sözlüğüne koymuş ve eserine aldığı sözcükleri, cümle, atasözü, beyit, dörtlük vb. şekillerde örneklendirmiş, bazen sözcükler hakkında örnek verdikten sonra, bu sözcüğün kullanımıyla ilgili Türkler arasında anlatılan bir efsaneyi veya gerçek bir olayı nakletmiştir.

Dönemin kültürel, ekonomik, sosyal, tarihî, coğrafi ve dil yapısını ortaya koyan eser üzerinde birçok çalışma yapmış ve yapılmaya devam etmektedir. Sayfaları her açıldığında yeni bir şeyler keşfettiğimiz eser, bize birçok konuda ışık tutmuştur. *Dîvânü Lugâti't-*

Türk, kültür tarihimiz ve Türk dili tarihi için önemli bir kaynak olmanın yanı sıra Türk mimarisi hakkında da ipuçları vermektedir. Yaşanan mekan olarak ev ve diğer yapılarla ilgili kelimeler Türk mimarisinin bilinen ilk terimleri sayılabilirler. Bu kelimeler aynı zamanda eserin yazıldığı dönemdeki Türk mimarisi hakkında bize ışık tutmaktadır. Bu çalışmada ise, *Kaşgarlı Mahmud*'un, *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te kaydettiği mimari ile ilgili adlar belirlenmeye ve tarihsel süreçte durumları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

aĞaúhú: üzüm çardaklarına ayak yapılacak ağaç (DLT I 149-20) **aĞaklık** (EDPT 48); **adaú+hú** (DLTG.76).

alın: cephe, alın (DLT I 78-9); **alın** (EDPT.147). Kelime Talat Tekin'e göre; ***halın** şeklindedir. Bu kelimenin **“ön”** anlamı da vardır. Kelime Anadolu diyalektlerinde **“arın”** şeklindedir. Kelime Hasan Eren'de yoktur (KBS I: 66).

aran: ahır, at tavlasi (DLT I 76-17); **aran** (EDPT 232). Kelimenin Türkiye Türkçesinde “1. Tütün dizmeye, kurutmaya, işlemeye yarayan, üstü kapalı yer; 2. Saman çekmek için ağaçtan yapılan kanat”. Ramstedt **“aran”** kelimesinin Moğolcadan geçtiğini ifade etmiştir. Bu görüşe Poppe de katılmıştır. Bu kelimenin Türkçenin dışında Mançu ve Tunguzcada da kullanılan birtakım biçimlerle karşılaştırıldıktan sonra bu biçimlerin **“*paran ana”** biçiminden geldiği ortaya çıkmıştır (EREN, TDES, 15).

ariú: ırmak, ark, kanal, kaş (DLT I 7-6); **ariú** (EDPT 214). Kelime Eski Kıpçakçada **“ark”** olarak ifade edilmektedir. Sümercede **“garim”** şeklinde geçmektedir. Bazı kullanımlarda **“Arık”** şekli de kaynaklarda yer almaktadır. Kelimenin kökeni tam olarak bilinmemektedir. Pedersen kelimenin Ermeniceden geldiğini, Dankoff Orta Farsçadan geldiğini ileri sürmektedir. Hasan Eren ise kelimenin kökenini tam olarak açıklayamamıştır (KBS I: 77-78).

- arumêun**: boya (DLT I 138-3); *arumêun* (EDPT 232).
- arúúú**: iki duvar veya iki direk arasına çapraz olarak konulan ağaç. Aykırı (DLT I 109-25); *arkuk* (EDPT 216).
- ast**: sokak (<Çiğilce) (DLT I 42-9); *ast* (EDPT 242).
- baàna**: merdiven basamağı (DLT I 434-19); *bağna* (EDPT 316).
- baÇiç**: asma çardağı (DLT I 502-21); *baÇiç* (EDPT 300). Kelimenin halk ağzında “bakla, fasulye, bezelye gibi taze sebzelerde içinde tohumların sıralandığı kabuk” şeklindedir. Orta Türkçede ise “**asma çardağı**” olarak yer almaktadır. Kelime Anadolu ağızlarında “**badıç, badınc, badış**” şeklinde yer almaktadır (KBS I: 100).
- balú**: çamur, (DLT I 248-3); *balú* (EDPT 336). Kelime Orta Türkçe ve Eski Kıpçakçada “**balçık**” olarak geçmektedir. Oğuzca ve Argucada ise “**balık**” ya da “**balk**” olarak kaynaklarda yer almaktadır. Diyalektlerde *balkaç biçiminin göçüşme sonucunda *balçak biçimi aldığı görülmüştür. Daha sonra da “**balkıç**” ve “**balçık**” biçimini almıştır. Menges balçık kelimesinin “*bal” kökünden geldiğini ortaya atmış, Moğolca “balyasun” “şehir” biçimiyle birleştirmiştir. Doerfer balık “çamur” sözünün “şehir” anlamını aldığını seslendirmiştir (EREN, TDES, 35).
- balú**: kale, şehir (Uygurca) (DLT I 379-16); *balú* (EDPT 335); (ETY Suyçu: Mi. 14 (II, 65); Qoçu : M. 14 B yüzü 11 (II, 66)). Eski Türkçede şehir kelimesi “**balık**” olarak geçmektedir. Bu söz birçok yer adında da saklanmıştır. “Beşbalık, Hanbalık” gibi. Ancak sonradan “**balık**” kelimesinin yerini “**kent**” almıştır (EREN, TDES, 231).
- beçküm**: evin sofası (DLT I 484-6); *beçküm* (EDPT 295).
- beêez buròan**: heykel (DLT I 436-9); *beÇiz buròan* (EDPT 310). “**bediz**” kelimesi Eski Türkçede “**tezyinat, kabartma veya heykel**” olarak kaynaklarda yer almaktadır. Orta Türkçede de bu kelime “**bediz**” şeklinde kullanılmaktadır (KBS I: 125).
- bezek**: nakış (DLT I 385-7); *beze-k* (EDPT 391). Kelime E.T. de “**beze-, bezü-**“ kökünden gelir. **Bezeklik**< ***bez-e-k+lik** (Arat,

ETŞ, 412). Kelime Anadolu diyalektlerinde “bezek, bezeyh” şeklinde geçmektedir (DS II, 650), (KBS I: 138).

bıçàu: bıçkı (DLT I 13-11); **bıçgu** (EDPT 294). “**Bı(~i>e)ç(<c,ş)-K(<-g)I(>i)**”. Bu kelime Anadolu diyalektlerinde “bıckı, bığcı, bıhcı, bıhı, bıkcı, bışgı” şeklinde kullanılabilir (DS. II, 657), (KBS I: 139).

boÇuà: renk boya (DLT I 175-1); **boÇuğ** (EDPT 302). < *bodu-g şeklinde morfolojisi yapılabilir. Kelime Türkiye Türkçesinde ve Anadolu diyalektlerinde “boya, boyah, boyak” şeklindedir (KBS I: 163).

buçàaú: aç, köşe, bucak (DLT I 465-20); **buçàaú-bıçàaú** (EDPT 294). <***buç-àa-k**, kelime Moğolca “**buçaga-** geri çevirmek, geri göndermek” dan gelmektedir (Poppe, MSFOU, 62). Kelime Anadolu diyalektlerinde “**bucak, becek, becik, beçek**” şeklinde ifade edilir (KBS I: 175).

buçàaú: kutur, (çap) (DLT I 465-18); **buçàaú-bıçàaú** (EDPT 294). <***buç-àa-k**, kelime Moğolca “**buçaga-** geri çevirmek, geri göndermek” dan gelmektedir (Poppe, 62). Kelime Anadolu diyalektlerinde “**bucak, becek, becik, beçek**” şeklinde ifade edilir (KBS I: 175).

buluÆ: köşe, zaviye, aç (DLT I 371-3); **buluÆ** (EDPT 343); **buluÆ** (KT D2) **buluÆúa** (ETY-Uybat II/3).

çat: kuyu (DLT III 146-23); **çat** (EDPT 401); (ETY 108).

çekük: çekiç (DLT II 287-8); **çekük** (EDPT 415). “<*çak-(ı)ç” olabilir. Kelime Anadolu diyalektlerinde “çakuç, çeküg, çöküç” şeklinde geçmektedir. Nişanyan bu kelimenin Farsça “çekûç” den geldiğini ileri sürmüştür (SS, 91). Aynı şekilde Tietze de bu şekilde düşünmüştür. Ancak bu yanlıştır. Çünkü Türkçedeki “çak-<” fiili bu sözcük için yetelidir (KBS I: 227).

çia: bir Türk arşını, Arap arşınının üçte ikisi kadardır. (DLT III 12814); **çia** (EDPT 404). Kelimenin Hasan Eren’de geçen anlamları daha farklıdır. “Çadırda çubuklardan yapılmış bölme”, yerel ağızlarda ise “oğlak ve kuzular için kamıştan yapılmış ağıl”, “kamıştan yapılmış örtü”, “saman taşımak için

kağnılara konulan çit” olarak da kullanılır. Ağızlarda “cığ” veya “çiğ” olarak geçer (EREN, TDES, 88).

çiarı: çıkırık (DLT I 421-10); **çigrı** (EDPT 410). “Çıkırık, değirmen , çark, dolap gibi şeylerin çıkırığı ve her türlü makara”. <*çī “yansıma” +kır-ık. Kelime Uygurcada “çiaarı” şeklindedir (İKPÖ, 176). Nişanyan bu kelimeyi “çixrı, çıkırık” şeklinde ifade etmiştir (SS, 93). Fakat kelimenin Farsça “çerxak” kelimesinden geldiği yanlıştır (KBS I: 236).

çigne: mala (DLT I 435-3); **çikne** (EDPT 416).

çij: demir çivi (DLT III 123-24); **çΨj** (EDPT 400).

çit: kamıştan veya dikenden yapılmış duvar veya hüğ, çardak (DLT I 320-10); **çit** (EDPT 401); (ETY B. I, 320 Ş. u. D 8 (I, 170)). Kelime Uygurcada “çitan” olarak geçmektedir. Kelime Eski Türkçede de Orta Türkçede olduğu gibi “çıt” ya da “çit” şeklinde geçmektedir. Anadolu diyalektlerinde de “çit” olarak yer almaktadır (DS. III, 1240). (KBS I: 245).

çumuşluú: apteshane, ayakyolu (DLT I 503-8); **çomuşluk** (EDPT 424).

çüvüt: boya (DLT III 162-17); **çüwit** (EDPT 395). “Çamaşıra katılan mavi renkli toz boya” anlamı da vardır. DLT de “kızıl çüvüt, al çüvüt, yeşil çüvüt, sarı çüvüt” gibi kullanımları vardır. Anadolu diyalektlerinde “çivit” şeklinde geçmektedir. Anlamı “bir tür ot” olarak bilinir (DS. III: 1248). Nişanyan bu kelimeyi “çivit”, “kök boya” olarak tanımlar (SS, 95). RΣsΣnen ise Uygurca “yipin, yüpin” den geldiğini ifade etmiştir (RΣsΣnen, V, 112b), (KBS I: 246).

ef: ev (DLT III 212-20); **ev** (EDPT: 3); (ETY Ir. 14 II, 75). Kelime Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede “ev” olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar “ew” biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada bu kelime “ev” olarak geçmektedir. Kökeni belli değildir. Clauson ve RΣsΣnen bu kelimeyle ilgili etimolojik olarak açıklama yapmamıştır. Doerfer ise kelimenin Halaççaya dayanarak ev’in “pΣb” dan

geldiğini ileri sürmüştür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise eve “tura” denmiştir (EREN, TDES, 141).

egme: evin kemeri (DLT I 130-8); *egme* (EDPT 108). Bu kelime <*ēg-me, <*ēk-me şeklinde olabilir. Kelime Anadolu diyalektlerinde “eğme” olarak geçmektedir (KBS I: 323).

ekdi: mezbaha, sığır, koyun gibi hayvanların kesildiği yer (DLT I 125-4); *egdi* (EDPT 102). Clauson Eski Türkçede “**igið; beslemek-**” fiilinden geldiği anlaşılıyor (EDPT 102). Ayrıca kelimenin Orta Türkçede kullanımı “**ikti; elde beslenen hayvan**” şekli de vardır. Kelime Türkmencede de “**ekdi**” şeklindedir. Türkiye Türkçesinde de “**ekti**” şeklinde kaynaklarda yer almaktadır (EREN, TDES, 132).

Ψr: delik açmak için kullanılan aygıt, delgiç (DLT I 45-11); *ir* (EDPT 192).

eşik: eşik (DLT I 42-5); *Ψşik* (EDPT 260). “Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak.” Fakat Kırgızca ve Kazakçada eşik kelimesi “**kapı**” olarak geçmektedir. Orta Türkçede kelime “**eşik**” ya da “**işik**” şeklinde geçmektedir. Talat Tekin’in tasnifine göre kelime <*Ψ:şik bu şekildedir. RΣsΣnen kelimeyi <*ēlik olarak ifade etmiştir (RΣsΣnen, V, 51). Hasan Eren ise **eşü-** “**örtmek**” + **-k** şeklinde tasniflemiştir (EREN, TDES, 140), (KBS I: 344).

eşiklik yıgaç: eşik yapmak için hazırlanan ağaç (DLT I 152-27); *eşiklik yıgaç* (EDPT 261).

ew oú: çatıya uzatılan direk (DLT 429).

ew: ev (DLT I 32-1); *ev* (EDPT 3); (ETY Ir. 14 II, 75). Kelime Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede “**ev**” olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud’a göre Oğuzlar “**ew**” biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada bu kelime “**ev**” olarak geçmektedir. Kökeni belli değildir. Clauson ve RΣsΣnen bu kelimeyle ilgili etimolojik olarak açıklama yapmamıştır. Doerfer ise kelimenin Halaççaya dayanarak ev’in “**pΣb**” dan geldiğini ileri sürmüştür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise eve “tura” denmiştir (EREN, TDES, 141).

ewşük: evin mertegi, diregi (DLT I 105-2); **evşük** (EDPT 16).

furòan ewi: put evi, puthane (DLT I 343-26); **furòan evi** (EDPT 361).

irük: duvar ve benzeri şeylerdeki gedik (DLT I 70-8); **irük** (EDPT 222).

úalíma: yüksek çardak, güneşlik (DLT III 174-10); **úalíma** (EDPT 622).

úapàa: kale kapısı, büyük kapı (DLT I 425-7); **úapğa** (EDPT 583); **úap-àa** (DLTG.87).

úapuà seêrek: parmaklıklı kapı (DLT I 478-1); **úapuà:** (EDPT 583); **seêrek:** (EDPT 802); **úap-ia** (DLTG.85).

úapuà: kapı (DLT I 48-27); **kapığ** (EDPT 583). Kelime eski çağlardan başlayarak kullanılır. Kelime Eski Kıpçakçada “**kapu**” olarak geçmektedir. Türkçe **kap-** kökünden geldiği açıktır. Kelimenin Kıpçak diyalektlerinde “**kapka**” biçimi kullanılır. Macarca “**kapu**” biçimi eski bir Türk dilinden kalma bir alıntıdır. Kelime Farsça ve Tacikçe gibi komşu dillere de geçmiştir (EREN, TDES, 208-209).

úara orun: mezar, sin (DLT III 221-22); **úara orun** (EDPT 643-644).

úaràu: dağ tepelerine minare biçiminde yapılan yapı; düşman geldiğinde herkesin hazır bulunması için üzerinde ateş yakılır (DLT I 426-6); **úarğu** (EDPT 653). Kelime eski kaynaklarda “**kargu, kargı**” olup, anlamı “kamış, kalın kamış ve kargı”dır. Çağdaş diyalektlerde bu kelimeye “**nayza**” adı verilmiştir. Bu ad Farsçadan alınmıştır. Farsça “**nÀy**” kökünden geldiği ve “**kamış**” anlamı taşıdığı açıktır. Eski ve yeni diyalektlerde “**silah**” olarak kullanılan kargıya “**süngü**” adı verilmiştir (EREN, TDES, 213).

úaràuy: dağ doruklarına düşmanı ihbar için yapılan kale (DLT III 241-19); **úarğuy** (EDPT 653).

úarşı: hakan sarayı, köşk (DLT I 423-24); **karşı** (EDPT 664). DLT de “**karşu**” şeklinde de geçmektedir. Kelime Eski Türkçe ve Uygurcada da “**karşı**” şeklinde geçmektedir (KBS I: 471).

úası: hayvanlara ağaçtan yapılan ağıl (DLT III 224-10); **kası** (EDPT 666).

- keçik:** köprü, geçit (DLT I 390-17); **keçig** (EDPT 696); **keç-ig** (DLTG.86). “<*keç-<” fiilinden geldiği bilinir. Eski Türkçede “kΣçüg~kΣçik” şeklindedir (EUTS, 103). Kelime Hasan Eren’de yer almamaktadır (KBS I: 359).
- kend:** şehir, kale; gelişmiş şehirler için “**Semizkend**” ifadesi kullanılmakta hatta acemlerin bunu değiştirerek “Samarkand” şeklini kullandıkları ifade edilmektedir (DLT I 178-26); **kend** (EDPT 728). Kelime Uygurcadan başlayarak “**kent**” ya da “**kend**” biçimiyle kullanılır. Orta Türkçede kend “**şehir**” olarak geçer. Eski Kıpçakçada ise bu kelime “**köy**” olarak kullanılmaktadır (EREN, TDES, 231).
- keregü:** kışlık ev, çadır (DLT I 404-12); **kerekü** (EDPT 744); (ETY B. I, 447 Türkmenlerce çadır, göçebelere de kışlık ev diye izah ediyor. Ir. 27 II, 77).
- kerki:** dülger keseri (DLT I 430-19); **kerki** (EDPT 741).
- kerpiç:** kerpiç, tuğla (DLT I 455-16); **kerpiç** (EDPT 737). “Saman ve balçık karışımı ilkel tuğla”. Kelimenin Orta Türkçedeki bir başka şekli “**pışık**” dır. Kelime Eski Kıpçakça, Çağatayca da “kerpiç” olarak geçmektedir. Uygurcada ise “kış” şekliyle kaynaklarda yer almaktadır (KBS I: 499).
- ketmen:** yeri kazmak için kullanılan aygıt (DLT I 444-23); **ketmen** (EDPT 704).
- úr:** su bendi, germeç (DLT I 324-24); **úr** (EDPT 641).
- kirit:** anahtar, kilit (DLT I 357-18); **kirit** (EDPT 738). Kelimenin Uygurca metinlerde “**kiritle-;**” şekli ve DLT de “**kiritlig**” şekli vardır. Kelime Anadolu diyalektlerinde “**kilit**” şekli vardır (DS. VIII, 2871-2872). Bu kelimenin Arapça, Farsça ya da Yunancadan gelmiş olduğuyla ilgili çeşitli görüşler vardır. Fakat bu görüş düşündürücüdür. Çünkü Anadolu diyalektlerinde halk ağzında “kirkit” adlı bir kelime vardır. Ve anlamı “dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan, demirden ve ağaçtan yapılmış dişli araç”tır. Görevi de iplikleri kiritlemektir. Dolayısıyla farklı dillerden geldiği görüşü düşündürücüdür (KBS I: 525).

kiritlig úapuà: kilitli kapı (DLT I 506-4); **kiritlig úapuĝ** (EDPT 740).

kirşen: üstübeç (boyacılıkta kullanılan beyaz kurşun karbonatı); yüze sürülen düzgün (DLT I 437-27); **kirşen** (EDPT 747). Kökeni tam olarak bilinmemektedir. Kelime Eski Kıpçakçada “kirşen” şeklinde yer almaktadır. Evliya Çelebi’nin verdiği “kirşend” biçimi ilginçtir (EREN, TDES, 246).

úoàuş: su oluĝu, oluk, değirmen oluĝu (DLT I 369-17); **koĝuş** (EDPT 613). Kelime Eski Türkçede “úoàuş” olup, “bomboş, boş” anlamı vardır. Çaĝatayca’da “koguş” şeklinde olup, “su yolu, ark, kanal” anlamı vardır. Türkiye Türkçesindeki anlamı “kışla, tutuk evi, hastane gibi kalabalık yerlerde, içinde birçok kimsenin yattığı veya barındığı büyük oda”dır (KBS I: 532).

úoyma: herhangi bir madenden döküm yapılarak meydana getirilmiş çekiç vb. aletler (DLT 864); **úuyma** (EDPT 677).

köprüĝ: Köprü (DLT I 478-11); **köprüĝ** (EDPT 690). Bu kelime Eski Kıpçakçada “köpri” ya da “köprü” biçiminde kullanılmaktadır. Türkçede “köprüĝ” kelimesinin “köpür-” den gelen bir türev olduĝu Clauson’dan başlayarak ağırlık kazanmıştır. Bu kelime eski çağlardan kalma bir alıntı olarak Moĝolcada da kullanılmaktadır (EREN, TDES, 258-259).

kötü: dam (DLT I 269-1); **kötü** (EDPT 701).

kuĝuà: kuyu (DLT III 282-26); **úuĝuĝ** (EDPT 598). Kelime Eski Türkçede de “kuđuà” şeklindedir. Bu kelimenin kökeni Türkçe olup, Moĝolcada da “kudug” şeklindedir. Kelime Anadolu diyalektlerinde “guyu” şeklinde yer almaktadır (DS. VI, 2204), (KBS I: 584).

mançu: sanat sahibine verilen ücret (DLT I 418-6); **mançu** (EDPT 767).

muyanlú: yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat (DLT III 172-21); **muyanlık** (EDPT 773).

obu: üstübeç (DLT I 86-23).

oçau: ocak (DLT I 64-26); **oçok/oçak** (EDPT 22). Bu kelime Eski Türkçede “oçık, oçak, ocuk” şeklindedir. Uygurcada ise

“**otçuk, oçuk**” şeklindedir. <***oç+ak**, <***öt+çuk** (öt kelimesinin anlamı “ateş”tir). Kelime Hasan Eren’de yer almaz. Nişanyan ise “**ocak, otçak**” şeklinde kelimeyi ifade etmiştir (SS, 328). Anadolu diyalektlerinde bu kelime “**ocak, ocah**” şeklinde geçmektedir (DS, IX, 3262), (KBS II: 610-611).

oçaúluú titik: ocak yapmaya uygun özel çamur ve benzeri olan her nesne (DLT I 150-7); (EDPT 24); **oçaú+luú** (DLTG.76).

oluú: oluk, yalak, hendek (DLT I 67-14); **oluú** (EDPT 136). Kelime Orta Türkçede “**oy**” dan gelmiştir. “yerdeki oyukluk, çukurluk” anlamı vardır. “< **oy+luk**”. Kelimenin kökeni tam olarak belli değildir. Hasan Eren ve Clauson açıklama yapamamıştır. Nişanyan ise Eski Türkçede “oluk içi, yalak, hendek” olarak bu kelimenin kökeninden bahseder (SS, 330), (KBS II: 622).

ordu: hakanın oturduğu şehir (DLT I 124-12); **ordu** (EDPT 203); (ETY B. I 124, Ş. u. D 8 (I, 170); Ir. 41 (II, 80); I Ş 8 (I, 50); I Ş 9 (I, 50); Ir. 51 (II, 81). Kelime “**orda**” ya da “**ordu**” şeklindedir. < ***or** “**kale**” + **da/du**. Bu kelime üzerinde birtakım görüşler vardır: Çinli araştırmacı Fu Çien kelimeyi “toprak ev” olarak tanımlamıştır. Moğolcada “saray” anlamı vardır. Bahattin Ögel ise bu kelimeyi “hakanın karargahı” olarak tanımlamaktadır (KBS II: 629-630).

orun: mekan, yer (DLT III 222); **orun-oron** (EDPT 233). Kelime Eski Türkçe’de “orun” şeklinde geçmiş olup “yer, mevki” anlamındadır. < **E.T** * **or+un** şeklindedir (KBS II: 633).

otluú: yemlik, ahır (DLT I 98-16); **otluk** (EDPT 55); **ot+luk** (DLTG.76). Kelime “<**ot+la-k**” tahlil edilir. Kelimenin çağdaş diyalektler ve Anadolu diyalektlerindeki şekli “**otlak, otlag**” tır (KBS II: 636).

örtmen: dam, satıh (DLT III 412-6); **örtmen** (EDPT 207); **örtmen(F.İ.)** (DLT G.94).

pışià kerpic: pişmiş kerpic, tuğla, kiremit (<Yağma Dilinde) (DLT I 373-3); **bışig kerpic** (EDPT 379). “Saman ve balçık karışımı

ilkel tuğla”. Kelimenin Orta Türkçedeki bir başka şekli “**pışık**” dır. Kelime Eski Kıpçakça, Çağatayca da “kerpiç” olarak geçmektedir (KBS I: 499).

salı: sıva aygıtı, mala (DLT III 233-5).

satma: kulübe, bağda ağaç üzerine yapılan çardak (DLT I 433-19); *satma* (EDPT 801).

sazınçı taşı: alçı taşı (DLT III 375-11); *sazınçı taşı* (EDPT 864).

sekü: dükkan, seki (DLT III 230-12). Kelime Orta Türkçede olduğu gibi Eski Kıpçakçada da “**sekü**” şeklinde yer almaktadır. Kelime Talat Tekin’e göre “<***sēk**” ten gelmiştir. Tietze bu kelimenin Farşça kökenli olduğunu “**sakū**” ifade ederken, Ramstedt kelime kökeninin Korece olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Hasan Eren ise bir görüş beyan etmemiştir (KBS II: 749).

serü: evlerde üzerine eşya konulan raf (DLT III 221-14). *saru* (EDPT 844).< ser- “sermek”+ü (filden isim yapan ek). Bu kelime Anadolu diyalektlerinde “**seri**” şeklinde yer almaktadır (DS X,3589), (KBS II: 755).

sıazià: iki şeyi birleştiren kenet (DLT I 464-10); *sığzag* (EDPT 818).

sın: mezar (DLT III 138-21); *sin* (EDPT 832).

sınlaà: mezarlık (DLT 138-21); (EDPT 839).

sırıçaa: sırça (DLT I 489-6); *sırıçga* (EDPT 846). “1. Cam; 2. Camdan yapılmış”. Fakat bu kelime “**sırıçaa ~ sarıçaa**” şeklinde DLT de yer almaktadır. Anlamları “çekirge”, “gevşek ve tembel adam” şeklindedir. <* **sır+ça**, (<***sırıça**). Kelime Anadolu diyalektlerinde “sırça, sırçak” şeklinde geçmektedir (DS. X, 3614), (KBS II: 770).

suburàan: maşatlık (DLT I 516-14); *suburğan* (EDPT 792).

sunı: evin kirişleri (DLT III 236-9); *sunı* (EDPT 834).

suwlaà: hayvan sulanan yer (DLT I 464-15); *suvlag* (EDPT 788); **suw+laà** (DLTG.73). “< **su(w)+la-k**” şeklinde tahlili yapılmıştır. Uygurcada bu kelime “sulug” olarak yer almaktadır. Anadolu diyalektlerinde “**sulak**” şeklindedir (DS.

X, 3690). Çağdaş diyalektlerde ise; “**sulaà, suvli, suvli**” şeklinde yer almaktadır (KBS II: 813).

suwlaà: yalak, hayvan sulanan yer (DLT I 464-15); **suvlag** (EDPT 788); **suw+laà** (DLTG.73). “< **su(w)+la-k**” şeklinde tahlili yapılmıştır. Uygurcada bu kelime “**sulug**” olarak yer almaktadır. Anadolu diyalektlerinde “**sulak**” şeklindedir (DS, X, 3690). Çağdaş diyalektlerde ise; “**sulaà, suvli, suvli**” şeklinde yer almaktadır (KBS II: 813).

suyran: minare ve buna benzer şeyler gibi uzun olan her nesne (DLT I 436-22); **subran** (EDPT 791).

şın: taht, sedir (DLT III 140-9).

tam: duvar, dam, kale (DLT I 153-10); **tam** (EDPT 502); **tam ulı**: duvar temeli (DLT I 48-20); **tam**: (EDPT 502); **ulı** (EDPT 127).

taÆ: eski zamanlardan kalmış olan yapı. Onun bayındırlığı gitmiş, yıkılmış höyükler gibi temelleri kalmış olan. (DLT III 356-24); (EDPT 510).

tariàlà: anbar (DLT I 496-15); **tariğlü** (EDPT 542); **tarıg+hık** (DLTG.76).

tarus: evin çatısı (DLT I 366-12); **tarus** (EDPT 553).

taş: taş (DLT I 135-4); **taş** (EDPT 557); (ETY I Toy. 5 (II, 57). Kelime Eski Türkçede de “**taş**” şekliyle yer almaktadır. “Rengini içindeki maden, tuz ve oksitlerden alan sert ve katı madde” anlamındadır. Kelimenin “**tÀs / tÀş**” şekli de vardır. Kelime Anadolu diyalektlerinde “**taşadır, taşadır, taşahor**” şeklinde geçmektedir (DS, X, 3838), (KBS II: 865).

tayaú: dayangaç, dayak (DLT I 417-6); **tayak** (EDPT 568). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “**tayak**” şeklindedir. <* tay+a-k şeklinde tahlil edilmiştir. Kelime DLT de “**tayaklan-, taya-, tayan-**” şeklinde geçmektedir (KBS I: 269).

tegirme: değirmen taşı (DLT I 490-19); **tegirme** (EDPT 486); **tegir-me** (DLT G. 93).

tegirmen: değirmen, değirmen taşı (DLT I 369-18); **tegirmen** (EDPT 486); **tegir-men** (DLTG.94). Kelime Eski ve Orta Türkçelerde “**tΣgirmΣn**” şeklinde yer almaktadır. Bir görüşe göre “<*tek-

“dönmek” + **-ir-(çevirmek, döndürmek)+men**” bu şekilde tahlil edilmiştir. Kelime çağdaş diyalektlerde genellikle “**tegirmen**” olarak yer almaktadır. Anadolu ağzlarında ise “**dermen, değirman, değmen, deyman**” şekilleri vardır (DS. IV, 1435), (KBS I: 272).

tegre: çevre, daire (DLT I 310-6); **tegre** (EDPT 485); **tegre** (T G 1).

temür: demir (DLT I 42-12); **temir** (EDPT 508). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “**temür**” şeklinde geçmektedir. Yeni Uygurcada ise “**tömür**” şeklindedir. Kelime Arapça **demir** şeklinde olabilir. Bu kelime bazı görüşlere göre Arapçadan gelmiştir (KBS I: 275-276).

temürlük: demir eritilen ve süzülen yer (DLT I 506-16); **temürlük** (EDPT 509). Bu kelime Orta ve Eski Türkçelerde “**temürlük**” şeklindedir. Fakat kelime Türkiye Türkçesinde “**demirlik**” şeklinde olup, “**demirli**” anlamında yer almaktadır (KBS I: 276).

tiregü: direk (DLT I 447-20); **tiregü** (EDPT 546). Kelime Eski Türkçe de “**tirgük**” şeklinde geçmektedir. <***tire-“dikmek”+gü (fiilden isim yapan ek)** (KBS I: 288).

tirek: direk (DLT I 387-4); **tirek** (EDPT 543). Kelime Eski Türkçe de “**tirgük**” şeklinde geçmektedir. <***tire-“dikmek”+k (fiilden isim yapan ek)**. Nişanyan’a göre bu kelime Farsça “dirext” (ağaç) veya bir başka İran dilinde eşdeğer biçimden alınmıştır. Fakat bu sav yanlıştır. Çünkü E.T. de ve O.T. de tire- “dayak, direk dikmek” ad ve fiilleri türetilmiştir (KBS I: 287-288).

titik: çamur (DLT I 386-21); **titig** (EDPT 455); (ETY B I, 386 Ir. 70 II, 85).

tör: evin en önemli yeri, sediri (DLT III 121-23); **tör** (EDPT 528). “Evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu baş köşe” <**tö-“yansıma”+ -r (fiilden isim yapan ek)** (KBS II: 927).

töre: evin en önemli yeri, sediri (DLT III 221-4); **töre** (EDPT 531). “Evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu baş köşe.” <**tö-“yansıma”+ -r (fiilden isim yapan ek)** (KBS II: 927).

- törpig:** törpü, keser (DLT I 476-20); **törpig** (EDPT 533); **törpi-g** (DLT G.87). Kelime Eski Türkçede “**türbi**” şeklinde geçmektedir. <* **tör-** “**bozmak, kurcalamak**”+**pi-**“**yontmak, törpülemek**”+**g (fiilden isim yapan ek)**. Bu kelime çağdaş Türk lehçelerinde de ağırlıklı olarak “törpi, törpü” şeklinde geçmektedir (KBS II: 928).
- törpigü:** ağaç yontacak keser (DLT I 476-20); **törpigü** (EDPT 533); **törpi-gü** (DLT G.89). Kelime Eski Türkçede “**türbi**” şeklinde geçmektedir. <* **tör-** “**bozmak, kurcalamak**”+**pi-**“**yontmak, törpülemek**”+**g (fiilden isim yapan ek)**. Bu kelime çağdaş Türk lehçelerinde de ağırlıklı olarak “törpi, törpü” şeklinde geçmektedir (KBS II: 928).
- törtgöl:** dörtgen, dört köşeli (DLT III 417-12); **törtgil** (EDPT 535); **tört+gil** (DLTG 108). < **dört (tört)+ (k< g)ül;** kelime halk ağzında “**dördül**” şeklinde yer alır. Bunun yanında “dördülleme, dördüllük” (DS IV, 1587), (KBS I: 304).
- tuç:** tunç (DLT III 120-20); **tuç** (EDPT 449). <* **tü-** “**kapamak**” (**n türemedir**)+**-ç(fiilden isim yapan ek)**. Kelime Uygurca “tunc” şeklindedir. Ayrıca kelime pek çok dilde “tuç” şekliyle kullanılmaktadır (KBS II: 932).
- tuplu:** mezar (DLT I 430-28); **toplu** (EDPT 439).
- turaà:** sığınak (DLT II 152-24); **turuğ** (EDPT 538). “<**tur-** (**durmak**)-**ag (fiilden isim yapan ek)**.” Bu kelimenin Türkiye Türkçesinde “durak” anlamı vardır (KBS I: 308).
- turpla:** örneğini yapmak, ölçümlemek (DLT III 443-22); **torpla-** (EDPT 533).
- turú:** bir cismin boyu, uzunluğu (DLT I 349-2); **turk** (EDPT 537).
- tümse:** minber (<Arguca) (DLT I 423-10); **tumsa** (EDPT 509). Kelime “<**tüm (tepe, tümsek) +se (isimden isim yapan ek)**” şeklinde tahlil edilebilir. Kelimenin kökeni ile ilgili net bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Nişanyan kelimenin Türkçeden geldiği görüşünü savunur (SS, 457). Ancak kelime bazı çıkarımlara göre Türkçeden değil, Toharcadan gelmektedir (KBS II: 946).

- tüÆlük:** evdeki pencere, ocak, baca gibi delikler (DLT III 127-26); *tüÆlük* (EDPT 520).
- tüÆşü:** şamdan (DLT III 378-7); *tüÆşu* (EDPT 526).
- tüş** (lük): yolculukta dinlenilecek yer (DLT I 330-16); *tüş* (EDPT 559).
- ul:** temel (DLT I 48-20); *ul* (EDPT 124).
- uluş:** köy (<Çiğilce); şehir (<Arguca) (DLT I 62-24); *uluş* (EDPT 152).
- uyuà:** kemer (DLT 705).
- uyuàluà:** kemerli (DLT III 50-26); *uyuğluğ* (EDPT 271).
- uyuàluà ew:** kemerli ev (DLT 705); *uyuğluğ ev* (EDPT 271).
- uz:** usta, mahir (DLT I 46-12); *uz* (EDPT 286); *uz-uà* (BK GB), kelime Eski Türkçe’de de “usta, mahir, iyi sanatkar” anlamındadır. Kelime Çağatayca’da da “uz” şeklindedir. < * **ū-** (**yeterlilik göstermek**)+ (**-z**) şeklinde olabilir. Moğolcada “**ura**” şeklindedir, Mançucada da “**ura**” şeklindedir (RΣsΣnen, V, 517-518), (KBS II: 982).
- uzluú:** sanat (DLT 705); *uzluú* (EDPT 286). Kelimenin “ustalık, işinin ehli olma durumu, ehliyet” anlamları da vardır. < **ūz** “usta, mahir”+ **luk** (KBS II: 983).
- üçgil:** üçgen, üç köşeli (DLT I 105-22); *üçgil* (EDPT 25); **üç+gil** (DLTG 108). Kelime Orta Türkçe’de “üçgül, üçgil” şeklindedir. “üçgül” kelimesi Eren’de “yaban yoncasi” anlamı da vardır. Yabani yoncaya verilen bu adın “üç köşe” anlamına geldiği anlaşılıyor (EREN, TDES, 427).
- ükek:** şehrin etrafında savaş için hazırlanmış olan burç (DLT I 78-18); *ükek* (EDPT 105).
- ükeklig tam:** üzerinde burçlar bulunan kale (DLT I 153-10); *ükeklig tam* (EDPT 105).
- ürÆek:** kireç (DLT I 121-11); *ürÆek* (EDPT 234-235).
- üşeÆ taş:** düz taş (DLT I 135-4); *üşeÆ taş* (EDPT 263); **üşe-Æ(F.İ.)** (DLTG 95).
- üv, öw:** ev (DLT I 81-7); *ev* (EDPT 3). Kelime Eski Türkçeden başlayarak kullanılır. Orta Türkçede “**ev**” olarak geçer.

Kaşgarlı Mahmud'a göre Oğuzlar “ew” biçimini kullanırlar. Eski Kıpçakçada bu kelime “ev” olarak geçmektedir. Kökeni belli değildir. Clauson ve RΣsΣnen bu kelimeyle ilgili etimolojik olarak açıklama yapmamıştır. Doerfer ise kelimenin Halaççaya dayanarak ev'in “pΣb” dan geldiğini ileri sürmüştür. Çağdaş diyalektlerin bir bölümünde ise eve “tura” denmiştir (EREN, TDES, 141).

yerçü: mezar, sin (DLT III 30-13); **yΨrçü** (EDPT 958); **yer+çü** (DLTG.72).

yula: kandil (DLT I 200-9); **yula** (EDPT 919).

yüdrük: yüklük, üzerine eşya ve elbise konulan şey, dolap, masa vb (DLT III 45-10); **yüGrük** (EDPT 892); **yüdr-ük** (DLTG.91). Kelime Eski Türkçe ve Orta Türkçede “yüd(/đ)rük” şeklindedir. < yü-k(/d, đ)+lük şeklinde tanımlanmaktadır (KBS II: 1189).

yüşeÆ taş: düz taş (DLT I 135-5); **yüşeÆ taş** (EDPT 372).

Türk Milleti tarih sahnesine çıktığı ilk günden günümüze, yaşadığı coğrafyada her zaman adından söz ettirmiştir. Türkler hakkında yazılan batılı ya da yerli hemen her eserde öncelikle göçebeliğimize vurgu yapılarak, Türklerin göçebe bir topluluk olduğu iddia edilmiştir. Ancak yukarıda ortaya koyduğumuz kelimelerden anlaşılmaktadır ki Türkler göçebe değil, üstün bir medeniyete sahip bir toplumdur.

KISALTMALAR

DLT. : Dîvânü Lugâti't-Türk.

DLTG. : Dîvânü Lugâti't-Türk Grameri.

DS. : Türkiye'de Halk Ağzlarından Derleme Sözlüğü.

EDPT. : An Etimological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish.

EREN, TDES. : Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü.

ETŞ. : Eski Türk Şiiri.

F.İ. : Fiilden İsim Yapan Ek.

Irg. : Irg Bitig.

KBS. : Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.

Poppe, MSFOU. : Introduction to Mongolian Comparative Studies.

RΣsEnen, V/ VEWT. : Versuch Eines Etymologischen Wörter Buchs der Türksprachen.

SS. : Sözlereın Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü.

KAYNAKÇA

ARAT, Reşit Rahmeti, 1975, *Eski Türk Şiiri*, Ankara.

ATALAY, Besim, 1986, *Dîvânü Lugâti't- Türk C.I-IV*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

CLAUSON, Sir Gerard, 1972, *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.

EKİZ, Mehmet, 2008, *Divanu Lügati't-Türk'te Yer Alan Mimari Terimler Üzerine*, VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-25 Ekim, Ankara

EREN, Hasan, 1999, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.

GÜLENSOY, Tuncer, 2007, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü C. I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

NALBANT, Mehmet Vefa, 2008, **Dîvânü Lugâti't- Türk Grameri- I İsim**, Bilge oğuz Yayınları, İstanbul.

NİŞANYAN, Sevan, 2002, **Sözlerin Soyağacı. Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Adam Yayınları, İstanbul.

POPPE, Nicholas, 1955, **Introduction to Mongolian Comparative Studies**, Helsinki.

RÄSÄNEN, Martti, 1969, **Versuh Eines Etymologischen Wörter Buchs der Türksprachen**, Helsinki.

Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü, 1993, C. I- XI, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.